

Δημήτρης Παπανικολάου

Το Τρίτο Πρόγραμμα

της ελληνικής ραδιοφωνίας
στα χρόνια του Μάνου Χατζιδάκι

Κοινωνικές και πολιτιστικές προσεγγίσεις

fagotto books

Παπανικολάου Δημήτρης
**Το Τρίτο Πρόγραμμα της ελληνικής ραδιοφωνίας
στα χρόνια του Μάνου Χατζιδάκι:
κοινωνικές και πολιτιστικές προσεγγίσεις**

© 2012 Εκδόσεις Fagotto - Νίκος Θερμός

ISBN: 978-960-6685-46-0

Fagottobooks

Κεντρικό: Βαλτετσίου 15, 10680 Αθήνα
τηλ. 210-3645147, fax: 210-3645149
Υποκατάστημα: Ζακύνθου 7, 31100 Λευκάδα
τηλ./fax: 26450-21095
info@fagottobooks.gr
www.fagottobooks.gr

Στο εξώφυλλο έργο του Θανάση Βαλαώρα

Παπανικολάου Δημήτρης

**Το Τρίτο Πρόγραμμα της ελληνικής ραδιοφωνίας
στα χρόνια του Μάνου Χατζιδάκι:
κοινωνικές και πολιτιστικές προσεγγίσεις**

Π ρ ο λ ο γ ι κ ό σ η μ ε ί ω μ α

«Ήταν ένας τεράστιος θρίαμβος της τεχνολογίας επιτέλους το να κάνει προβάσιμα σ' όλο τον κόσμο ένα βιενέζικο βαλς ή μια συνταγή μαγειρικής», έτσι αναφέρεται στο ραδιόφωνο ο Μπέρτολτ Μπρεχτ.¹ Ο σπουδαίος Γερμανός συγγραφέας θα καταδείξει επίσης την κοινωνικοπολιτική διάσταση του νέου τότε μέσου: την αξιοποίησή του, για τη διαμόρφωση της καθημερινής συνείδησης, από την κυρίαρχη τάξη. Πράγματι, οι δυνατότητες του ραδιοφώνου στη διάδοση πολιτισμικών νοοτροπιών και συμπεριφορών και στην προβολή ενός ορισμένου τρόπου ζωής ως προτύπου ήταν, την προ τηλεόρασης εποχή, εντυπωσιακές. Οι γενιές που έζησαν τη δημιουργία του αλλά και οι μεταγενέστερες βρήκαν στο ραδιόφωνο ένα καθημερινό σύντροφο που συνόδευε τις στιγμές τους και καθόριζε, εν πολλοίς, το χρονικό πλαίσιο της ημέρας (πρωινό ξύπνημα, γυμναστική, μουσική, χαλάρωση, ειδήσεις και σχόλια, μουσικές εκπομπές, παιχνίδια, πολιτισμικές εκδηλώσεις, νυχτερινός αποχαιρετισμός και, στα ενδιάμεσα, διαφημίσεις. Όσοι μεγαλώσαμε με το ραδιόφωνο θυμόμαστε αυτό το επαναλαμβανόμενο πρόγραμμα που συχνά έκανε περιττά τα ρολόγια. Ακούγοντας τις ραδιοφωνικές φωνές, τις χαρακτηριστικές κι αλησμόνητες, ξέραμε τι ώρα ήταν, ποια στιγμή της μέρας ή της νύχτας.

Το ραδιόφωνο ήταν ένας κόσμος ολόκληρος από ήχους και φωνές που γίνονταν εικόνες προσωπικές. Πώς φανταζόμαστε την αγαπημένη φωνή του δαιμόνιου ντετέκτιβ σε πρόσωπο και πόσο διαφορετικό ήταν συχνά το πρόσωπο από την εικόνα που φτιάχναμε μέσω της φωνής!

1 Bertolt Brecht, *On Film and Radio*, edited and translated by Marc Silberman, Methuen, 2001, σελ. 36.

Ανήκω σε μια γενιά που ταύτισε τα παιδικά και εφηβικά της χρόνια με την ύπαρξη του ραδιοφώνου. Σ' αυτό ακούσαμε σημαντικά γεγονότα: την πτήση της Λαϊκά με τον Σπούντικ, τη δολοφονία του Κένεντυ, τη δικτατορία του '67 με τα εμβατήρια και τόσα άλλα. Ακούγαμε και πολλή μουσική, κάθε είδους. Τις ξένες επιτυχίες της εποχής, τα ελληνικά σουζέ, τα φεστιβάλ Θεσ/νίκης. Από το ραδιόφωνο αγάπησα τη λεγόμενη σοβαρή μουσική (ο όρος είναι αρκετά προβληματικός) από τα πρώτα εφηβικά μου χρόνια. Περίμενα ανυπόμονα τις αναμεταδόσεις της Σύμφωνικής της Βοστώνης και της Φιλαρμονικής της Νέας Υόρκης, την εκπομπή της Σπανούδη, του θαυμάσιου συνθέτη Γιάννη Κωνσταντινίδη (του γνωστότατου Κώστα Γιαννίδη), τη βραδιά της όπερας. Το ραδιόφωνο, και ειδικότερα το Τρίτο Πρόγραμμα, μ' έμαθε μουσική. Μ' έκανε να ψάχνω ό,τι άκουγα και μου άνοιγε ένα μαγικό κόσμο. Στο ραδιόφωνο οφείλω εκείνα τα πρώτα και τόσο σημαντικά μουσικά ερεθίσματα που με οδήγησαν στο πάθος του φιλόμουσου και του συλλέκτη δίσκων. Και αυτό το πάθος με βοήθησε στη μικρή θητεία μου ως μουσικού παραγωγού του Τρίτου. Έτσι με μεγάλη χαρά παρακολούθησα τη δουλειά ενός νεαρού ερευνητή, του Δημήτρη Παπανικολάου, για το Τρίτο Πρόγραμμα την περίοδο του Μάνου Χατζιδάκι. Μια δουλειά που φέρνει τη σφραγίδα της ευαισθησίας του συγγραφέα της αλλά και των δυσκολιών, των τόσο έντονων σήμερα, για τις ανάγκες του βιοπορισμού. Ο συγγραφέας προβαίνει στη συστηματική μελέτη και παρουσίαση ενός πολιτισμικού γεγονότος με εντιμότητα. Ένα εγχείρημα δύσκολο αφού, δυστυχώς, τα αρχειακά τεκμήρια είναι ελάχιστα. Τα περισσότερα έχουν χαθεί ή καταστραφεί ή από γραφειοκρατική αδιαφορία ή από τον φθόνο της μετριότητας. Είχα προσωπικά την ευκαιρία να διαπιστώσω τα τραγικά κενά στη συνέχεια της ραδιοφωνικής μας κληρονομιάς, σημαντικότερου καθρέφτη του νεοελληνικού πολιτισμού, όταν επιμελήθηκα την επετειακή έκδοση για τα 70 χρόνια της ελληνικής ραδιοφωνίας. Ό,τι σώζεται οφείλεται στο μεράκι και την επιμονή των εργαζομένων στην ΕΡΤ που κατανόησαν τη σημασία αυτού του πολιτισμικού πλούτου. Ευτυχώς, η ψηφιοποίηση, σήμερα, του αρχείου αποκατέστησε εν μέρει τα πράγματα. Ό,τι έχει χαθεί όμως, έχει χαθεί για πάντα. Απ' αυτή την άποψη το βιβλίο του Δημήτρη Παπανικολάου αποτελεί μια χρήσιμη προσθήκη στην ιστορία του Τρίτου Προγράμματος, η οποία ακόμη είναι ανολοκλήρωτη.

Ο εξάιρετος Άγγλος συνθέτης Ralph Vaughan Williams, που με τόση φροντίδα ασχολήθηκε με τη λαϊκή μουσική παράδοση της χώρας του, έγραψε ένα άρθρο το 1957 με τίτλο «Κάτω τα χέρια από το Τρίτο»². Πρόκειται για το περίφημο Τρίτο Πρόγραμμα του BBC, το αρχέτυπο όλων των αντίστοιχων προγραμμάτων διεθνώς. Όπως γράφει, η δημιουργία του Τρίτου «είναι ίσως το σημαντικότερο γεγονός που συνέβη στην πατρίδα μας· όπου κι αν ταξίδεψα, στην Αμερική ή

2 Vaughan Williams, *On Music*, edited by David Manning, Oxford University Press, 2008, σελ. 119-121.

στην Ευρώπη, συναντούσα την ίδια ιστορία –το Τρίτο Πρόγραμμα αποτελεί το αντικείμενο ζήλιας και θαυμασμού από όλους». Με δεδομένη αυτή την παγκόσμια αναγνώριση της σημασίας του, ο Βων Γουίλιαμς προβαίνει σε ουσιώδεις παρατηρήσεις και υποδείξεις προς τη διεύθυνση του Προγράμματος. Επισημαίνει την αναγκαιότητα προβολής της Αγγλικής μουσικής και την παιδευτική διάσταση του ραδιοφώνου στην ανάπτυξη υψηλής μουσικής καλλιέργειας. Και καταλήγει: «Ας μου επιτραπεί μια προειδοποίηση προς τη διεύθυνση του BBC. Αν επιμένει να δίνει στο κοινό ό,τι υποτίθεται πως το ικανοποιεί, αυτό το ίδιο κοινό κάποια μέρα θα στραφεί προς τους διοικούντες και θα ζητήσει κάτι καλύτερο, και τότε, οι διοικούντες δεν θα είναι ικανοί να το προσφέρουν. Τότε, πράγματι, η μουσική του BBC θα έχει το θάνατο που της αξίζει».

Είναι γεγονός ότι η ραδιοφωνική πολιτική, και μάλιστα όταν αφορά ένα πρόγραμμα εξ ορισμού ιδιαίτερου πολιτισμικού ενδιαφέροντος είναι σύνθετη και δύσκολη υπόθεση. Απαιτεί από τη διεύθυνσή του καλλιέργεια και οργανωτικότητα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ο Χατζιδάκις υπήρξε μοναδική, μπορεί να πρυτανεύει η προσωπική ευαισθησία, και η εμμονή στο προσωπικό γούστο. Το Τρίτο του Χατζιδάκι ήταν η αυθεντικότερη έκφραση μιας τέτοιας συγκυρίας. Με τις αρετές και τις αδυναμίες που χαρακτηρίζουν κάθε τέτοια απόπειρα. Ήταν, σε κάθε περίπτωση, μια ευτυχισμένη στιγμή στην ιστορία της ελληνικής ραδιοφωνίας γενικά. Μπορεί η κλασική μουσική να έχασε τον πρωταρχικό της ρόλο –κάτι που θεωρώ αδύνατο σημείο της συγκεκριμένης πολιτικής, αφού το Τρίτο αποτελούσε τη μοναδική ευκαιρία γνωριμίας με τη μουσική αυτή για το ευρύτερο κοινό- δόθηκε όμως η δυνατότητα στους ακροατές να συναντηθούν με ενδιαφέροντα δείγματα του σύγχρονου μουσικού και όχι μόνο πολιτισμού. Το αν αυτή η πολιτική είναι η αρμόζουσα, το αν, δηλαδή, στο Τρίτο πρέπει να παρουσιάζονται εκπομπές –κυρίως τις ώρες της κατά τεκμήριο μουσικής ακρόασης-, που θα μπορούσαν να φιλοξενοούνται στα άλλα Προγράμματα της Ραδιοφωνίας, είναι ευρύτερο ζήτημα και απαιτεί μian ουσιαστική γνωριμία με το πραγματικό κοινό του. Σε κάθε περίπτωση, για τους νεότερους το Τρίτο της εποχής Χατζιδάκι ανήκει στην περιοχή του μύθου, είναι ένα πρότυπο που, ακόμη κι αν δεν είναι γνωστές όλες του οι διαστάσεις, εξακολουθεί να λειτουργεί ως τέτοιο μέχρι σήμερα. Απ' αυτή την άποψη, το βιβλίο του Δημήτρη Παπανικολάου βοηθάει τους παλιούς να θυμηθούν και τους νέους να πληροφορηθούν την μεγάλη αξία των ευτυχών συμπτώσεων όταν αυτές γεννούν το πάντοτε ενδιαφέρον.

Γιώργος Μανιάτης

Αθήνα, 2/10/2012

Πρόλογος	13
Εισαγωγή / Κοινωνία και πολιτισμός κατά την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης	25
α) Το πολιτικό σκηνικό	25
β) Οικονομικό πλαίσιο και κοινωνικές επιπτώσεις	30
γ) Το μουσικό και πολιτιστικό γίγνεσθαι και η διαχείρισή του από το περιβάλλον της πρώτης μεταπολιτευτικής επταετίας	34
Πρώτο Κεφάλαιο / Το ραδιόφωνο σε Αμερική και Ευρώπη, πριν και μετά τον πόλεμο	43
α) Το ραδιόφωνο πριν τον Πόλεμο	44
β) Ο μεταπολεμικός χαρακτήρας και η νέα πολιτιστική λογική της δεκαετίας του 1960	52
γ) Η ελληνική ραδιοφωνία και ο χαρακτήρας της	58
δ) Το ελληνικό Τρίτο Πρόγραμμα	65
Δεύτερο Κεφάλαιο / Ε.Ι.Ρ.Τ. και Μάνος Χατζιδάκις: Το αναχρονιστικό περιβάλλον του ραδιοτηλεοπτικού φορέα απέναντι στην προσωπικότητα και τη φιλοσοφία του συνθέτη	71
α) Το Ε.Ι.Ρ.Τ.: Ένας καθρέφτης της εποχής του	71
β) Προσεγγίζοντας τη φιλοσοφία του Μάνου Χατζιδάκι. Η ιδέα του Έρωτα στη σκέψη του	78
γ) Η ιδεολογία της γενιάς του 1930	89
δ) Οι ιδέες της «γενιάς του '30» στη σκέψη του Μάνου Χατζιδάκι	94

Τρίτο Κεφάλαιο / Το Τρίτο Πρόγραμμα στα χρόνια του Μάνου Χατζιδάκι (1975 – 1981)	101
α) Η αρχή (1975-1977)	101
β) Η ακμή (1978-1979)	109
γ) Το τέλος (1980-1982)	118
 [Φωτογραφικό υλικό 132]	
 Τέταρτο Κεφάλαιο / Τα ‘Σχόλια’, η ‘Λιλιπούπολη’ και οι γιορτές του καλοκαιριού: πτυχές της πολιτιστικής αισθητικής του Τρίτου Προγράμματος	137
α) Τα ‘Σχόλια’: Λόγοι ακατάληπτοι	137
β) Η ‘Λιλιπούπολη’: μία παιδική εκπομπή για μεγάλους	145
γ) Οι γιορτές του Τρίτου	156
 Επίλογος	163
 Παράρτημα 1	180
Παράρτημα 2	198
Μία επισήμανση και ευχαριστίες	205
Βιβλιογραφία	206

Στη γυναίκα μου, Πωλίνα
που η αμείωτη αγάπη της
με σπρώχνει όλο και πιο ψηλά...

*Θα πρέπει να ασκήσουμε τη συγκίνησή μας να λειτουργεί μες στο αληθινό
κι όχι μέσα στο μεγαλόσχημο και στο αισθητικό.*

Μάνος Χατζιδάκις,
Τα σχόλια του Τρίτου, Κυριακή 8 Ιουλίου 1979

Π ρ ό λ ο γ ο ς

Για τα χρόνια της ραδιοφωνικής και εν γένει πολιτιστικής ιστορίας αυτού του τόπου ένας συχνός συνειρμός που μπορεί να κάνει κανείς είναι αυτός του Τρίτου Προγράμματος με το Μάνο Χατζιδάκι. Η εν λόγω σχέση δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηρίζαμε ότι έχει περάσει στην ιστορική μας συνείδηση ως ένα είδος λογικής συνεπαγωγής. Μάλιστα, σε πολλούς από όσους κατοικούν τη... μουσική Ιερουσαλήμ, το παραπάνω γίνεται κάτι παραπάνω από αυταπόδεικτο αν προσπαθήσουμε να αναλογιστούμε τον πρώτο όρο ανεξάρτητα από το δεύτερο. Νομίζω ότι, έστω και σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, οι συνειρμοί δεν παύουν να γίνονται αναπόφευκτοι.

Πράγματι, η 'συνεκτικότητα' και η διαχρονικότητα της 'σχέσης' μοιάζει αξιοθαύμαστη στο χρόνο. Είναι όντως, περίεργο που τριάντα χρόνια μετά, με το άκουσμα Τρίτο Πρόγραμμα, η σκέψη μας αβίαστα κυλάει στο Μάνο Χατζιδάκι. Ενδεχομένως, ακόμη και όταν η αναφορά στο όνομα του σταθμού εστιαστεί στη σύγχρονη πραγματικότητα, η μορφή του συνθέτη – κατ' ένα τρόπο 'πραξικοπηματικό' – δεν σταματά να δηλώνει παρόν στη συζήτηση· πολλές φορές μάλιστα, 'στοιχειώνοντάς' τη, καθώς κάποια μορφή αναπόλησης πάντοτε υποκρύπτεται, τόσο για τον ίδιο το συνθέτη, όσο πολύ περισσότερο, για την οργάνωση ενός ραδιοφωνικού και κατά προέκταση, πολιτιστικού σταθμού, εμπνευστής του οποίου υπήρξε ο ίδιος.

Η τελευταία πρόταση ξεκάθαρα μας αποκαλύπτει τη μοναδικότητα και την ασυνέχεια της στιγμής. Εκείνο το Τρίτο έχει προ πολλού ολοκληρώσει το κύκλο

του. Οι δεσμοί με τον εμπνευστή του είναι τόσο ισχυροί ώστε να κάνουμε λόγο, όχι απλά για ένα Τρίτο Πρόγραμμα, αλλά για το χατζιδακικό Τρίτο της επταετίας 1975-1981. Ο συνθέτης Γιώργος Κουρουπός, ένας από τους πιο επιτυχημένους πρωταγωνιστές της ομάδας Χατζιδάκι, τονίζει πως ανάλογη περίπτωση σήμερα δεν θα μπορούσε να υπάρξει.¹

Όμως, ήταν το Τρίτο της πρώτης μεταπολιτευτικής εποχής αποτέλεσμα αποκλειστικά και μόνο του Μάνου Χατζιδάκι και των συνεργατών του; Σε τι βαθμό μπορεί η ευρεία κοινωνική του απήχηση να οφείλεται στην προσωπικότητα και στο χαρακτήρα του εμπνευστή του; Και πώς κατάφερε ένας ραδιοφωνικός σταθμός κλασσικού περιεχομένου και Κουλτούρας, απονεκρωμένος έως τότε και περιορισμένος σε μια απλή δυσκολή κλασσικής μουσικής, να μετατραπεί σ' ένα πολιτιστικό πρόγραμμα με μεγάλη δημοφιλία και κοινωνικό εύρος, χωρίς μάλιστα, να αλλοιωθεί το γενικότερο προφίλ του προσανατολισμού του;

Ο Κουρουπός γράφει στην *Ελευθεροτυπία* πως:

Οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης του φαινομένου «Γ' Πρόγραμμα» επί Μάνου Χατζιδάκι προϋποθέτει την ανάλυση των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών της εποχής, που δε μοιάζουν διόλου με τις σημερινές. Θυμίζω μόνο τη γενική ευφορία της μεταπολίτευσης, την κινητοποίηση πολιτικών, διανοουμένων και καλλιτεχνών με κοινό το όραμα μιας καλύτερης Ελλάδας, την εύθραυστη, «άναρχη» και ενοχική δημοκρατία των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης, αλλά και την απουσία της «ελεύθερης» ραδιοφωνίας – αυτής που τόσο εύκολα κατέκτησαν και κατέκλυσαν η ασημαντότητα και η «ζωντανή» σαχλαμάρα. Θα πρέπει επίσης να θυμηθούμε ότι το θεσμικό πλαίσιο του τότε «Τρίτου» ήταν απείρως ευνοϊκότερο, εξασφαλίζοντας σε μεγάλο βαθμό μια διοικητική και οικονομική αυτονομία. Ακόμη και οι τεχνικές και οικονομικές δυνατότητες ήταν ασυγκρίτως μεγαλύτερες.²

Το ιδιάζον οικονομικοκοινωνικό φόντο πίσω από τη δημιουργία και τη λειτουργία του χατζιδακικού Τρίτου αποτέλεσε, καθ' όλη την πορεία αυτής της έρευνας, το σταθερό πλαίσιο αναφοράς, μέσα στο οποίο νομιμοποιούνται όλα τα γεγονότα και το οποίο ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει πάντα στο πίσω μέρος του μυαλού του διαβάζοντας το εν λόγω πόνημα. Άλλωστε, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας κάθε ιστορικής στιγμής αποτελεί πλέον μια *a priori* αποδοχή από όλους μας, τοποθετώντας έτσι σε πρώτη θέση τον κοινωνικό ιστό και τη δράση του.

Το ραδιόφωνο ως γενικότερο μέσο μαζικής αναφοράς συγκροτείται και προσδιορίζεται από τρία βασικά στοιχεία: α) την κοινωνική δομή και την εξέλιξη

1 Συνέντευξη στο γραφείο του Γιώργου Κουρουπού, στην ορχήστρα των Χρωμάτων. Απρίλιος του 2006.

2 «Ποιος φοβάται τον Μάνο Χατζιδάκι;», *Ελευθεροτυπία*, 15 Ιουνίου, 2004.

του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, β) την τεχνολογία γ) τη φόρμα και το περιεχόμενο των μηνυμάτων, που μεταδίδονται μέσα από τη διαδικασία της μαζικής επικοινωνίας.³ Η μελέτη του με βάση τη σύγχρονη θεωρία της επικοινωνίας υιοθέτησε έναν συνδυασμό στοιχείων από διαφορετικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις⁴, οι οποίες και τοποθετούν τις κοινωνικές δομές στο κεντρικό πυρήνα τους. Για παράδειγμα, οι ρηξικέλευθες – σε πολλά σημεία – διατυπώσεις στο χώρο της σημειολογίας και της γλωσσολογίας (γλωσσολογική θεωρία του Ferdinand de Saussure, πάνω στην οποία στηρίχτηκαν οι μετέπειτα απόψεις του στρουκτουραλισμού και του μεταμοντερνισμού) ή οι αναλύσεις στα πλαίσια της μαρξιστικής θεωρίας για τα Μ.Μ.Ε., που αφορούσαν στο ρόλο και τη λειτουργία της ιδεολογίας (π.χ σχολή της Φρανκφούρτης των Αντόρνο και Χορκχάιμερ) εξετάζουν τα μέσα ως τους κύριους φορείς κοινωνικής σημασιοδότησης της πραγματικότητας. Όπως χαρακτηριστικά, αναφέρει ο καθηγητής του τμήματος Μέσων και Επικοινωνίας του πανεπιστημίου Αθηνών, Χρήστος Λυριντζής:

με τον όρο σημασιοδότηση της πραγματικότητας νοείται η σχέση και ο τρόπος σύνδεσης ενός σημείου ή συστήματος σημείων με την πραγματικότητα στην οποία αναφέρονται⁵. Με άλλα λόγια, η σημασιοδότηση ανα-

3 Χρήστος Λυριντζής, *Το θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη των Μ.Μ.Ε (Από τις σημειώσεις για το μάθημα της έντυπης επικοινωνίας - Αθήνα 1986)*, Αθήνα 1991, κεφάλαιο 2, σελ. 16.

4 Συνοπτικά, υπάρχουν οι ιδεαλιστικού τύπου θεωρίες που πρεσβεύουν ότι η κοινωνική δομή δεν επηρεάζει την κουλτούρα αλλά αντίθετα η τελευταία διαμορφώνει και καθορίζει τις κοινωνικές δομές (π.χ ο τεχνολογικός ντετερμινισμός του Mc Luhan, ο οποίος εμπεριέχεται επιγραμματικά στην ιστορική του φράση 'το μέσον είναι το μήνυμα', η ιδεαλιστική θεωρία της καλλιέργειας, όπου τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν τα καλούπια μέσα στα οποία καλλιεργούνται κοινές αξίες και κοινωνικοί κανόνες απαραίτητοι για τη συνοχή και την εξέλιξη μιας κοινωνίας, η θεωρία της ατομικής αλλαγής των αξιών κ.τ.λ.). Αντίθετα οι θεωρίες του Μαρξ για τα Μ.Μ.Ε. υποστήριξαν την προτεραιότητα των κοινωνικών σχηματισμών και της ιδεολογίας τους έναντι της κουλτούρας. 'Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι οι κυρίαρχες ιδέες' κατά τη μαρξιστική φιλοσοφία, γεγονός που αποτελεί σημείο εκκίνησης κάθε μαρξιστικής προσέγγισης στον τομέα της επικοινωνίας και που φανερώνει τη μονόπλευρη κυρίως επιρροή της κουλτούρας από τις κοινωνικές δομές.

Ανάμεσα στους πιο πάνω τύπους υπάρχουν οι θεωρίες της απόλυτης αλληλεξάρτησης, όπου τα Μ.Μ.Ε. δέχονται μεν την επιρροή αλλά ταυτόχρονα επηρεάζουν την κοινωνική δομή. Τη συγκεκριμένη θέση της εκατέρωθεν αλληλόδρασης μπορεί να την ασπάζονται και οι μαρξιστικές θεωρήσεις όμως εδώ κάνουμε λόγο για την απόλυτη ισοδυναμία και αλληλεξάρτησή.

Τέλος, οι νέο-μαρξιστικές θεωρήσεις των δεκαετιών '60 και '70 ρίχνουν το βάρος τους είτε στις οικονομικές σχέσεις που περιβάλλουν τα Μ.Μ.Ε (σχολή της Φρανκφούρτης), είτε στην ιδεολογία και το ρόλο της (Althusser), είτε στην ανάδυση της κουλτούρας και στον τρόπο επίτευξης ιδεολογικής ηγεμονίας (Williams).

Χρήστος Λυριντζής, *Το θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη των Μ.Μ.Ε*, ό. π.

5 Ουσιαστικά, την κατασκευάζουν σύμφωνα πάντα με κάποιες αρχές, καθώς υποστηρίζει ο στρουκτουραλισμός (δομισμός). Η θέση αυτή αποτελεί και την πιο ουσιαστική προσφορά των μεταμοντέρνων θεωριών και της σημειολογίας καθώς, πέρα από ακρότητες του τύπου «ο θάνατος του συγγραφέα» (Ρολάν Μπάρτ) και «δεν υπάρχει πραγματικότητα, αλλά μόνον η γλώσσα» (Μισέλ Φουκώ), αμφισβήτησαν την ιδέα ότι ο κόσμος αποτελείται από μια ξεκάθαρη πραγματικότητα (ρεαλισμός, νατουραλισμός) και υποστήριξαν μια πραγματικότητα συντιθέμενη από τις εκάστοτε κοινωνικές συνιστώσες.

Υποσημείωση δική μου.

φέρεται στην διαδικασία εκείνη, με την οποία λέξεις, εικόνες ή γεγονότα αποκτούν μια ιδιαίτερη κοινωνική σημασία και βαρύτητα, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο και κοινωνικά δομημένο πεδίο ιδεολογικών σχέσεων και συγκρούσεων.⁶

Μέσα στα πλαίσια ενός ορθολογισμού, αναφορικά με την αντίληψη της πραγματικότητας, η Κριτική Θεωρία της σχολής της Φρανκφούρτης των αρχών του εικοστού αιώνα και ο μεταμοντερνισμός της περιόδου 1965-1975, έπαιξαν αναμφίβολα, το δικό τους ρόλο. Ιδίως, οι στρουκτουραλιστικές θεωρήσεις για τις κοινωνικές δομές προώθησαν την ιδέα μιας κοινωνικά κατασκευασμένης αλήθειας και όχι μιας καθολικής και ξεκάθαρα αναγνωρισμένης πραγματικότητας. Σχετικά με τον ορισμό του μεταμοντερνισμού, ο Jean-Francois Lyotard τον έδωσε ως ‘δυσπιστία για τις μεγάλες αφηγήσεις’⁷. Οι τελευταίες, είχαν αποτελέσει σήμα κατατεθέν του μοντερνισμού και αντιμετώπιζαν την ιστορία ως γραμμική πρόοδο.

Πριν τον δέκατο όγδοο αιώνα, η μεγάλη χριστιανική αφήγηση αντιλήφθηκε την ανθρώπινη πορεία ως αρχική αποξένωση από τον Θεό-Δημιουργό και ως έναν διαρκή αγώνα για επανένωση μαζί Του. Η έλευση του Διαφωτισμού, στη συνέχεια, άλλαξε τα δεδομένα, τοποθετώντας στο κέντρο της Ιστορίας τον άνθρωπο. Πλέον, ο αγώνας δεν έπρεπε να δίνεται για σωτηρία και απολύτρωση σε μια μελλοντική ζωή αλλά για ελευθερία, ισότητα και δικαιοσύνη, στην παρούσα ζωή. Οι νέες φιλοσοφικές τοποθετήσεις του Διαφωτισμού δεν είχαν πλέον να κάνουν με το Θείο αλλά με την αιτία και το αιτιοκρατικό σχήμα, που καθόριζε όλους τους κοινωνικούς συσχετισμούς.

Η Κριτική Θεωρία των Αντόρνο, Χορκχάιμερ και όλων των υπολοίπων της σχολής της Φρανκφούρτης, έφερε στον πυρήνα της τέτοιες σκέψεις. Ο μεταμοντερνισμός όμως, υπήρξε έντονα καχύποπτος με όλα αυτά από τη στιγμή μάλιστα, που το όραμα του κομμουνιστικού ιδεώδους των Μαρξ και Ένγκελς είχε αρχίσει να καταρρέει (παρ’ όλο που κάποιοι λανθασμένα, ομολογουμένως, πίστεψαν ότι βρήκε εφαρμογή στην πρώην Σοβιετική Ένωση). Η αντιμετώπιση του Διαφωτισμού επομένως, από πλευράς μεταμοντερνισμού δεν είχε να κάνει με μία κριτική της αιτίας ως βάση αξιοπιστίας και νομιμότητας, όπως έκανε η Κριτική Θεωρία, αλλά με την ολοκληρωτική απόρριψή της. Διανοούμενοι, όπως ο Μισέλ Φουκώ, άρχισαν να σκέφτονται το άτομο όχι ως αποτέλεσμα αιτιών αλλά ως αποτέλεσμα δύναμης, με συνέπεια τον καταρτισμό μιας μη ανθρωπιστικής φιλοσοφικής σκέψης, προσανατολισμένης στο κέρδος και στη δύναμη που απορρέει από αυτό.

Ασφαλώς, το θέμα μας δεν είναι τέτοιο ώστε εκτενέστερη αναφορά στη

6 Το θεωρητικό πλαίσιο για τη μελέτη των Μ.Μ.Ε, ό. π., σελ. 58.

7 *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, [(1979), 1984].

θεωρία τέτοιων φιλοσοφικών προσεγγίσεων να έχει σημασία. Αυτό που μετράει στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι πως, πέρα από τις διαφορές, Κριτική Θεωρία και μεταμοντερνισμός συμπορεύθηκαν σε ένα πράγμα: στην απόρριψη των μεγάλων αφηγήσεων και στην ανάδειξη του καθοριστικού ρόλου των κοινωνικών δομών στο σχηματισμό της ιστορίας.

Με τη σειρά της και η σύγχρονη ιστοριογραφία στράφηκε προς τη μικροϊστορία. Μακριά από τη μονοδιάστατη και διαχρονική αντίληψη του χρόνου, που διαμόρφωσε την ιστορική σκέψη από τον Ηρόδοτο μέχρι και τα τέλη του ρομαντισμού και τον ιστορικισμό του Λέοπολντ Φον Ράνκε, καθώς και της κυριαρχίας της *die Geschichte* (= μία και μόνο ιστορία ή «μεγάλη αφήγηση» και Μεγάλη Ιστορία), μία τέτοια στροφή έφερε στην επιφάνεια τις ιδιαιτερότητες των εκάστοτε κουλτούρων⁸. Η μικροϊστορική ιστοριογραφική προσέγγιση λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τον παράγοντα του κοινωνικού πεδίου και το ευμετάβλητό του. Ο Georg G. Iggers, γράφει στο τελευταίο του βιβλίο⁹:

αυτή [η ιστορία] δεν μπόρεσε να ξεφύγει ποτέ από το πλαίσιο των ευρύτερων δομών και μετασχηματισμών μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα. Όπως είδαμε, όλοι σχεδόν οι μικρο-ιστορικοί αναγκάστηκαν να έρθουν αντιμέτωποι με διαδικασίες εκσυγχρονισμού(...) Η έννοια του εκσυγχρονισμού υποδηλώνει διαδικασίες που δρουν μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Ο ιστορικός γνωρίζει ότι ο εκσυγχρονισμός δεν είναι μια μονοδιάστατη διαδικασία αλλά ότι εκφράζεται με ποικίλες μορφές μέσα στα διάφορα κοινωνικά πλαίσια και στις διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις. Στην καλύτερη περίπτωση ο εκσυγχρονισμός είναι ένας ιδεότυπος βάσει του οποίου μπορούν να μετρηθούν συγκεκριμένες αλλαγές σε σχέση με συγκεκριμένες συνθήκες.¹⁰

Για την έρευνά μας λοιπόν, ο κοινωνικός ιστός αναδεικνύεται σε καθοριστικό δεδομένο. Το Τρίτο Πρόγραμμα της πρώτης μεταπολιτευτικής επταετίας αντιμετωπίζεται ως προϊόν της εποχής που το γέννησε και το εξέθρεψε. Το ιδιαίτερο όμως, του όλου πράγματος είναι ότι, μπορεί να λειτουργήσει μέσα σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο όμως σε καμία περίπτωση δεν εξάρτησε τη λειτουργία και τη νομιμοποίησή του από εκεί. Και σ' αυτό συντέλεσαν δύο λόγοι, τους οποίους η εν λόγω μελέτη λαμβάνει ως αντικειμενικές αλήθειες για το χτίσιμο

8 Όπως επισημαίνει ο Georg Iggers, «δεν υπήρξε μία κάθετη ρήξη ανάμεσα στην παλιότερη κοινωνικο-επιστημονική ιστορία και στη νέα πολιτισμική ιστορία, αλλά μια αλλαγή των θεματικών και, μαζί μ' αυτήν, και των μεθόδων της νέας ιστοριογραφίας, καθώς το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε από τις δομές και τις διαδικασίες στις κουλτούρες και στα βιώματα των απλών ανθρώπων». *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα – Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, τέταρτη έκδοση, Αθήνα, 2006, σελ. 133.

9 Όπως υποσημείωση 8.

10 Georg G. Iggers, ό.π, σελ. 188.

Πάνω: Ευχετήρια κάρτα του Μ. Χατζιδάκι. (φωτ. Γιάννης Χατζιδάκις, ό.π., σελ.66)
 Κάτω: Χαρακτηριστικά εξώφυλλα του 16σέλιδου ένθετου του Τρίτου, που κυκλοφορούσε μαζί με το περιοδικό Ραδιοτηλεόραση.